

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

КОМПАРАЦИЈА И ДРУГИ НАЧИНИ СТЕПЕНОВАЊА ПРИДЕВА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

На примеру компарације придева, у раду се указује на чињеницу да се у уџбеницима посвећеним граматици српског језика износе само основне тенденције и типични случајеви манифестације језичких појава, а да бројни изузеци остају необрађени. Наводи се репертоар података у вези са компарацијом придева у уџбеницима, а затим се указује на то да се за сваки податак који се износи у уџбеницима може навести изузетак. Наставници се подстичу да развијају критичко мишљење ученика тако што ће им (бар повремено) указивати на изузетке. Упознавањем са изузетима, ученици ће боље савладати и типичне случајеве, а развиће и способност критичког ишчитавања уџбеника. У другом делу рада износе се разлози за одступања од уобичајених резултата компарације придева и наводе се неки творбени и синтаксички начини за изражавање степена особине.

Кључне речи: компарација придева, степеновање, настава српског језика.

1. Увод. Будући да често није могуће прецизно описати језичке појаве, научници описују њихове главне тенденције и протопичне случајеве. Језик увек пружа довољно материјала да се за сваку класификацију, сваки опис и сваки закључак пронађе изузетак. То, међутим, не значи да треба одустати од описивања, нити значи да је обавезно лош онај опис који приказује само главне токове, док бројни рукавци остају неосветљени. Ипак, треба имати у виду чињеницу да је већина описа непрецизна и да их треба дорађивати и употпуњавати. Овај задатак не треба да прихвате само научници, већ и наставници који понекад врло некритички приступају лекцији у уџбенику, без намере да покажу ученицима да се језички материјал не може круто слагати у табеле и дефиниције како се то обично ради у уџбеницима и да ученицима треба показати и примере који не потврђују чињенице исказане у уџбеничком тексту. Нека искуства показују да ће ученици лакше и трајније усвојити основне тенденције у вези са неким појавама ако им се предоче и изузеци.

На примеру компарације придева показаћемо како скоро сваки податак који се обично износи о овом питању у уџбеницима заслужује да буде преиспитан и да се може допунити навођењем изузетака и нових чињеница.

2. Компарација придева у уџбеницима. Када наставник има задатак да својим ученицима испредаје компарацију придева, он најчешће има у виду да треба да им пренесе следећи репертоар података, који се износи у већини уџбеника:

- да способност компарације имају само описни придеви;

- да је позитив основни облик придева (*млад, нов, леп*);

- да је компаратив облик придева којим се означава да неко или нешто има особину изражену у већем степену од оне која је исказана позитивом и да се гради додавањем наставака *-ји (млађи), -ији (новији)* и *-иши (лепши, лакши, мекши)* на основу придева;

- да је суперлатив облик придева којим се означава да неко или нешто има особину у највишем степену и да се гради додавањем речце *нај-* на облик компаратива (*најмлађи, најлепши*).

Често се у настави као питање од кључне важности поставља да ли постоје три степена компарације (позитив, суперлатив и компаратив) или само два (компаратив и суперлатив). И док ученике оптерећујемо суштински неважним питањем да ли и позитив представља степен поређења, у потпуном мраку оставља се реални живот језика, бројна значења придева у облику компаратива и суперлатива које свакодневно употребљавамо и чињеница да се сваки од општепознатих постулата о овом питању може демантовати примерима из стварне употребе језика.

3. Да ли способност компарације имају само описни придеви? Захваљујући полисемији, градивни придеви често могу имати описно значење, па се могу и поредити: *Нисам видео златнијег дечка него што је он. Дрвенијег створа нисте видели* (исп. Стевановић 1989: 256).

И неки присвојни придеви на *-ски* такође се могу поредити када имају описно значење: *патриотскији, београдскији, кукавичкији*.

Чак се и придеви са месним и временским значењем могу поредити. М. Стевановић (1989: 256) издваја придеве *горњи* и *доњи*, који својим обликом представљају компаративе

према којима не постоји позитив, али постоји суперлатив: *Дај ми најгорњу и најдоњу од ових књига што су сложене на столу.*

Закључујемо да многи придеви у секундарним значењима могу означавати каквоћу и могу се компарирати.¹ Ова чињеница пружа могућност за занимљива вежбања у настави српског језика чији би циљ био истовремено увежбавање компарације придева и полисемије.

3.1. Бројне примере за компаративе присвојних, градивних, месних и временских придева проналазимо на интернету. Ево неких од њих:

Компаративи присвојних придева:

Србија има *српскијег*, али *београдскијег* песника нема.

Српскији од свих Срба.

Нема *школскијег* примера.

Школски убачај, још *школскији* гол.

Историја фудбалског клуба Војводина није само историја фудбала ... већ у свему томе има нечег ширег, општијег, у правом смислу *југословенскијег*.

Компаративи градивних придева:

Фудбалер Аквиланти је из сезоне у сезону у константном паду, с тим што је *стакленији* чак и од *Rollbena*.

Сигуран сам да ће тим максимално искористити боравак у Фојници и да ће из Фојнице у Зеницу доћи још *челичнији*.

Овде су деца светитељи ... Од сунца *бакарнији*, од снова бељи.

Јабука сорте златни делишес биће још *златнији*.

Компаративи месних придева:

Опозиција у РС не постоји, странке се такмиче ко ће бити *деснији*.

Либералнији ваљда значи *левљи*, а не *деснији*.

Компаративи временских придева:

Серија „Горки плодови“ је смештена у данашњи, и још *данашњији*, неиздрживо дуг тренутак.

¹ Полисемија омогућава да се чак и придеви који означавају апсолутни степен особине (*го, бос, мртав, жив*) могу компарирати у одговарајућем контексту.

Чини ми се да је сукња од неког топлијег, *зимскијег* материјала.

4. Да ли се позитивом може компарирати нека особина? Неки придеви са значењем људских особина у облику позитива имају способност имплицитног поређења. Ако кажемо *Марко је висок*, онда мислимо да је он висок у односу на прототипично високог човека. Ништа није природније него придев *висок* дефинисати као *који је виши од просечног* или *чија је висина веће од просечне* или као у *Речнику МС – који је великог раста*, а да се при том подразумева наставак реченице – *у односу на прототип*. Треба напоменути да придев *висок* нема у свим контекстима значење имплицитне компарације – наиме, придеви којима се исказују димензије могу бити употребљени номинално (*Човек је висок 1, 85m*) и контрастно (*Човек је висок*). Само у контрастној употреби овај придев има способност имплицитне компарације. Његов антоним *низак* не може се употребити номинално (**Овај човек је низак 1, 85m*), па, према томе, увек има способност имплицитне компарације.² Такође, треба имати у виду да придев *висок* у синтагми *висок кошаркаш* нема сасвим исто значење као у синтагми *висок зубар*, па би сваки прималац информације да су, рецимо, *стигли висок кошаркаш и висок зубар* схватио да је висок кошаркаш виши од високог зубара иако облик компаратива није употребљен у реченици.

4.1. Вежбање. Да би се ученицима скренула пажња на ову појаву, као и на зависност придевске семантике од значења именице на коју се придев односи, требало би им задати, а затим детаљно коментарисати једноставан задатак попут овога:

Ко је дужи – дугачка змија или дугачка глиста?

Ко је већи – велики слон или велики миш?

Шта је хладније – хладна зима или хладно лето?

Шта је брже – брз аутомобил или брз пешак?

5. Да ли се компаратив увек користи за поређење и да ли се њиме обавезно исказује особина изражена у вишем степену од оне која је исказана позитивом? Бројни су примери употребе компаратива који нема очекивану, типичну улогу да исказује

² У вези са способношћу неких придева да имају способност имплицитне компарације могло би се навести још много различитих могућности које залазе у научну анализу и нису погодне за обраду у школи. Детаљније о имплицитној компарацији исп. Драгићевић 2001: 181–186.

особину у изразитијем степену у односу на ону која је означена обликом позитива. Такозвани *апсолутни компаратив* не служи за поређење него ограничава или ублажава особину исказану придевом (исп. Клајн 2005:76):

Вратио се после краћег времена (= релативно кратког, не баш дугог);

Директор је старији човек (= човек у зрелим годинама)

Било је мањих проблема (= не нарочито великих)

И М. Стевановић (1989: 257) анализира овакве компаративе: *Пао је већи снег. То је бољи ђак. Настали су лепши дани. На испиту је добио лакша питања.* Он закључује да су то „компаративи према особинама које се казују позитивима супротног значења. И да одређено кажемо: компаратив *већи* није компаратив према велик него према мали; *бољи* није то према добар него више према лош.“

5.1. Вежбање. Да би се указало на ову чињеницу, ученицима би се могао задати задатак да одговоре на оваква питања, а затим да се на часу дискутује о добијеним одговорима:

Шта је слађе – слатка кафа или слађа кафа?

Ко је старији – стар човек или старији човек?

Шта је теже – тежак проблем или тежи проблем?

Ученицима ће привући пажњу чињеница да се обликом позитива у овим примерима исказује изразитији степен особине у односу на онај исказан компаративом.

6. Да ли се компаратив може користити у значењу суперлатива? Управо смо утврдили да се неки придеви у облику компаратива могу тако употребити у реченици да се њима означава нижи степен особине у односу на степен исказан позитивом. Међутим, у строго одређеним синтаксичким конструкцијама компаратив се може употребити са значењем суперлатива (исп. Ковачевић 2009: 11):

Нико од мене није био срећнији (= Био сам најсрећнији)

Недавно се појавила вест која упечатљивије него ишта друго (= најупечатљивије) *илуструје ширење лаковерности.*

Ништа није лакше него (= најлакше) се данас отимати о Теслину урну.

7. Да ли се суперлатив увек користи за поређење и исказивање највишег степена особине? Понекад се суперлатив (баш као и компаратив) не користи за поређење, већ за исказивање израженијег степена особине: *Најстрашније су се посвађали* може се рећи и за људе који су се први пут посвађали да би се експресивно исказала жестина свађе, а не да би се она поредила са неким претходним свађама. *Најљубазније их је поздравила* не значи *љубазније него обично*, *љубазније него пре тога*, већ значи *веома љубазно*. *Најлепше вас молим да предате своје радове* не значи *лепше него било када до сада*, већ тај прилог учествује у исказивању учтиве молбе.

8. Зашто је језик омогућио оваква одступања? Из неких разлога у језику су лексикализована само својства у свом чистом виду. Иако највећи број људи не спада ни у лепе ни у ружне, у српском језику (као и у многим другим језицима) нису лексикализовани остали чланови овог антонимског ланца. Исто тако, између младости и старости постоји неколико стадијума у људском животу, али нема одговарајућих придева којима би се ти стадијуми исказали. Због тога су говорници приморани да се сналазе и у помоћ позивају механизам деривације, па и компарације. Лексичким резултатима тих механизма попуњавају се празна места у лексичком систему. Тако је настала *слађа кафа* која је, у ствари, мање слатка од *слатке кафе*, иако је њено својство исказано обликом компаратива. Компаратив *старији* у синтагми *старији човек* има улогу да попуни празнину у ланцу *млад – стар*. У попуњавању ових празнина служимо се и полисемијом (отуда *зreo човек*) и, наравно, творбом речи (*средовечан човек*). Занимљиво је како свака од ових лексема насталих секундарним именовањем има своју вредност и свој домен примене, па је (како анкета показује) *зreo човек* (или *човек зрелих година*) онај који има око 40 година и није више незreo, *средовечан* је који има око 50 година, *старији* је који има око 60 година, а *стар* који има 70 и више година.

8. Остала језичка средства за исказивање степена особине. За исказивање високог степена неког својства користе се и друга језичка средства, пре свега творбена и синтаксичка.

8.1. Творбена средства. Међу творбеним средствима најделотворнија је употреба префикса и суфикса. Тако се за исказивање високог степена изражености особине користе префикси, нпр: *ултра-* (*ултрамодеран*), *екстра-* (*екстрападетан*) итд. Одређеним суфиксима и префиксима такође се постиже и исказивање нижег степена неког својства: *-икав* (*розикав*), *-ичаст* (*беличаст*), *-ашан* (*слабашан*), *-ушкаст* (*лепушкаст*), *-уњав* (*бледуњав*), као и префикси *по-* (*повелик*), *про-* (*проћелав*), *о-* (*онижи*), *на-* (*наглув*), *при-* (*прилењ*) итд. Занимљиво је да у неким случајевима постоји могућност да се префикс дода и на облик позитива и на облик компаратива (*повелик* и *повећи*; *онизак* и *онижи*). У речницима савременог српског језика ови дублети се изједначавају по значењу, а детаљније истраживање могло би, можда, да докаже да постојање ових варијанти није тек гомилање дублета у језику, већ, можда, постоји разлика у значењу, а самим тим и разлог због којег ове варијанте постоје.

Репертоар суфикса и префикса који се додају придевима омогућава нијансирање степена особине, исп: *подебео господин*, *дебелушкаст господин*, *дебљи господин*. Овим различитим творбеним решењима омогућава се и исказивање особине на учтив начин (пристојније је некога одредити као *подебелог* него *дебелог*). Наведеном низу би се могло придружити и полисемијом добијено значење *пун/пунчак*, чијом се употребом постиже још виши степен ублажавања особине и учтивног изражавања. Осим тога, ако придев означава неку пожељну особину, онда се она суфиксом субјективне оцене још више интензивира (исп. *драг – драгахан*, *мали – малешан*), а ако придев означава неку непожељну особину, суфиксом се постиже умањивање степена те особине (*блед – бледуњав*). Ако се придевом исказује апсолутни степен особине (*брз*), онда се таквим придевима не може исказивати нижи степен особине додавањем деминутивних суфикса.³

Уместо суперлатива, за исказивање највишег степена особине, у неким случајевима користе се и конструкције *здрав-здрвацит*, *пун-пунцат*, *бео-белцат*, којима се на експресиван начин исказује да је одређена особина исказана у апсолутном степену.

³ Више о значењу суфикса субјективне оцене и њиховом утицају на значење придева исп. Драгићевић 2001.

8.2. Синтаксичка средства. Да би ученици обогатили репертоар експресивних средстава за исказивање највишег степена неке особине, требало би им скренути пажњу и на следеће конструкције (исп. Ковачевић 2009: 11–41):

Он је *мајстор над мајсторима* у градњи кућа.

То је *питање свих питања*.

Бирао сам, дакле, *најбоље од најбољега*.⁴

8.3. Вежбање. Да би увежбавали експресивна језичка средства, ученици могу добити овакав задатак:

Уместо суперлатива у реченици: *Мадона је највећа звезда* можемо рећи и *Мадона је звезда над звездама* или *звезда свих звезда*.

То је најлепша песма или *То је песма* _____ или _____.

Перпетум мобиле је најсавршенија машина или _____ или _____.

9. Закључак. Из свега наведеног могу се извести одређени закључци:

Прво. Компарација придева у језику има две улоге. Прва је да се помоћу компаратива и суперлатива исказе да неко или нешто има израженију особину исказану придевом од неког или нечег другог (у случају компаратива) или најизраженију у односу на остале (када је у питању суперлатив). То је тзв. *релативна компарација*. Друга улога, подједнако важна и заступљена у употреби језика, јесте да се овим облицима не пореде носиоци особине исказане придевом, већ се изражава нижи, виши или највиши степен неке особине. Оваква компарација назива се *апсолутном*.

Друго. Лексички систем нема превише простих речи за означавање различитих степена особина, већ се за степеновање користе секундарне номинације, добијене полисемијом (човек *зрелих година*), деривацијом (*средовечан човек*), па и компарацијом

⁴ М. Ковачевић (2009: 36-37) говори о синтаксичким средствима за „компарацију суперлатива“, а конструкције типа *најбољи међу најбољима*, *ударци најнижи међу најнижима*, глава *најпапетнија од најпапетнијих*, *људи најхрабрији од најхрабријих* назива „надсуперлативним суперлативом“.

(*старији човек*). Осим лексемама, компарација се исказује и посебним синтаксичким конструкцијама: *бољи од најбољих, сан свих снова* итд.

Треће. Ако се занемари значај компарације у изражавању различитог степена особине и пажња посвети само улози поређења носилаца особине по степену њене изражености, онда ће из тог угла парадоксално изгледати неки резултати употребе компарације, као што је чињеница да је *слађа кафа* мање слатка од *слатке кафе* или да су неки придеви склони имплицитној компарацији чак и када се налазе у облику позитива.

Четврто. О свему реченом треба водити рачуна у настави српског језика и, кроз примере из реалне употребе језика, проширити лекцију из уџбеника о компарацији придева, наглашавајући ученицима да се у уџбеницима обрађује само основна, типична, најважнија улога компарације.

Ученици ће боље савладати основне манифестације неке језичке појаве ако им се уз сваку чињеницу наведу и изузеци.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић 2011: Рајна Драгићевић, *Српски језик и језичка култура за 5. разред основне школе*, треће издање, Београд: Завод за уџбенике.

Клајн 2005: Ivan Клајн, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Ковачевић 2009а: Милош Ковачевић: „Експресивне синтагме са суперлативним значењем“, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Ковачевић 2009б: Милош Ковачевић: „Степеновање у оквиру суперлатива“, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Ломпар 2011: Весна Ломпар, *Српски језик за 5. разред основне школе*, четврто издање, Београд: Klett.

Станојчић и Поповић 2005: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, десето издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, пето издање, Београд: Научна књига.

Rajna Dragičević

КОМПАРАЦИЈА И ДРУГИ НАЧИНИ СТЕПЕНОВАЊА ПРИДЕВА
У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Summary

На примеру компарације придева, у раду се указује на чињеницу да се у уџбеницима посвећеним граматици српског језика износе само основне тенденције и типични случајеви манифестације језичких појава, а да бројни изузеци остају необрађени. Наводи се репертоар података у вези са компарацијом придева у уџбеницима, а затим се указује на то да се за сваки податак који се износи у уџбеницима може навести изузетак. Наставници се подстичу да развијају критичко мишљење ученика тако што ће им (бар повремено) указивати на изузетке. Упознавањем са изузецима, ученици ће боље савладати и типичне случајеве, а развиће и способност критичког ишчитавања уџбеника. У другом делу рада износе се разлози за одступања од уобичајених резултата компарације придева и наводе се неки творбени и синтаксички начини за изражавање степена особине.

